

KRŠĆANI U POVIJESNIM PREKRETNICAMA XX. STOLJEĆA U HRVATSKOJ

Jakov JUKIĆ, Split

Sažetak

Prikazati sto godina života katolika u Hrvatskoj nije lak i kratkotrajan zadatak. Njega pripremaju naraštaji. Tom se pothvatu u ovom trenutku isprečuju tri stvari: nedostatak sustavno središnje povijesne građe, predrasuda da je stajalište katolika bilo uvijek jedinstveno i neprikladnost da iz današnjih vidika osuđujemo ili hvalimo vjernike prošlih vremena. Uza sve to, neka je prosudba moguća, ali više kao prijedlog nego čvrsti znanstveni zaključak. Pretpostavljamo da se mogu uglaviti ove prekretnice: dovršenje narodnog osamostaljenja u Austro-Ugarskoj Monarhiji; stvaranje prve Jugoslavije i življenje u njoj; uspostava Nezavisne Države Hrvatske i njezin slom; ustroj druge Jugoslavije i oblikovanje komunističkog poretka; raspad tog komunističkog poretka, rat, ostvarenje državnosti i postkomunistički problemi.

U svakoj od tih prekretnica djelatno su sudjelovali hrvatski katolici, bez obzira na to jesu li se protivili događajima ili su pomagali njihov dolazak. Pokušava se proniknuti u misao i držanje onodobnih katolika u tim prekretnicama, više da se izvuku pouke nego da im se sudi. Poslije povijesne razine tih prekretnica slijedi rasprava o njihovoj političkoj razini, a iskazuje se potanje kao sukob između autoritarizma i demokracije. Na društvenoj razini pak sukob se između autoritarizma i demokracije – a pod utjecajem povijesnih prekretnica – očituje kao sudar tradicije i moderniteta. U oba ta slučaja katolici su stajali na strani svih odabira, pravdajući svoj izbor razlozima svojega kršćanstva.

Sljedeća razina prekretnice je ideološka. U tijeku sto godina XX. stoljeća hrvatski su katolici susreli tri različite radikalne ideologije: liberalizam, komunizam i nacizam. Prema njima su se nejednako ponašali, iako su u teoriji sva tri gledišta odbacivali i osuđivali. Konačno, na religijskoj razini zbilo se samo jedan događaj koji se može nazvati prekretnicom: Drugi vatikanski sabor. Kad ga se dobro razmotri, taj peti događaj zacijelo u mnogome protuslovi svim prethodnim prekretnicama: onim na povijesnoj, političkoj, društvenoj i ideološkoj razini. Zato je sto godina katoličanstva u Hrvatskoj puno pouka i značenja koji dolaze do izražaja u uspoređivanju svih prekretnica. Stoga potreba da se suoči katolicizam hrvatskog podneblja – izrastao na povijesnim, društvenim, političkim i ideološkim kontroverzama – s onim tipom katolicizma u koji nezadrživo ulazimo priključkom na svjetske i europske trendove mišljenja i ponašanja.

Ključne riječi: hrvatski katolicizam, ideologije, autoritarizam, demokracija, Drugi vatikanski sabor, povijest, Katolička Crkva.

Već je na prvi pogled posve očito da objektivno istraživanje, istinit opis i mjerodavna prosudba o mišljenjima i držanjima hrvatskih katolika u povijesnim prekretnicama XX. stoljeća predstavlja toliko zahtjevan znanstven pothvat da ga je jedva moguće ostvariti, barem od pojedinca s njegovim ograničenim ljudskim sposobnostima. Skupiti sto godina najburnijeg vjerničkog življenja u samo jedan smislen i pregledan tekst – zaista nije danas izvedivo. Jer, pretpostavke za upravo takav znanstven pothvat jednostavno nisu još ispunjene. To i oni nedostatno upućeni dobro znaju. Povijesna građa na koju bi se, naime, nadovezalo sociologijsko tumačenje nije ni dosta skupljena, a kamoli sustavno sređena. Oni pak ozbiljniji prinosi što postoje – uz časne iznimke – u tolikoj su mjeri oprečni u zaključcima da se ne mogu uopće rabiti. Ideološke svađe i političke isključivosti ostavile su u povijesnoj znanosti neizbrisiv trag koji će joj vjerojatno dugo sprečavati razvitak i rast. Zato smo u mnogim stvarima više prepušteni slutnjama i nagađanjima nego oslonjeni na vjerodostojne povijesne činjenice. To je prva teškoća.

Druga teškoća dolazi od toga što svi katolici u tijeku XX. stoljeća nisu uvijek jednako mislili i jednako se ponašali u spomenutim povijesnim prekretnicama. Tvrdnja da su kršćanski vjernici bili zapravo jedna potpuno čvrsta i istovrsna skupina koja je na ista zbivanja uvijek isto uzvraćala – pokazala se lažnom. Stoga ta tipična ideološka zabluda nije uspjela duže izdržati kritiku modernoga doba. Dapače, unutar su katoličkoga kruga osporavanja i svađe, neslaganja i prepirke nadrasle one u drugim skupinama, što ukazuje na svu promašenost gledišta o homogenosti katolika u njihovim stajalištima. Ako je to tako, onda će biti vrlo teško pod jedan isti nazivnik svesti baš sve vjernike i njih zajednički bez ikakva razlikovanja prosuđivati.

Treća se teškoća odnosi na moralnu dopustivost izricanja ocjene o držanju naših bližnjih u velikim prekretnicama XX. stoljeća. Čini se jako neprikladnim da iz današnjih vidika osuđujemo ili hvalimo vjernike prošlih naraštaja, jer za to kao kršćani nismo ni pozvani, a još manje dostojni. Tko je bez grijeha neka prvi baci kamen, poručio je Isus. Morao bi čovjek biti posve čist i savršen – a takvog među nama nema – da bi se prihvatio moralno suditi svoju braću koja su, unatoč vanjskim nepovoljnim iskazima, možda u sebi živjeli vjerodostojan kršćanski poziv, ispunjen molitvom, dobrotom i predanjem, a da pritom njihovu skrivenu patnju i ne spominjemo. Odakle nam, dakle, pravo da im sudimo kad o njima kao ljudskim bićima tako malo znamo? Možda bi u njihovim okolnostima bili još kukaviji i manje slobodni nego što im to olako pripisujemo u znanstvenoj raspravi? Na ta pitanja, dakako, nećemo naći odgovora, ali ostaje upozorenje o moralnim procjepima u onih kršćanâ koji se odlučuju davati sud o držanju svojih bližnjih u daljnjoj i bližjoj prošlosti.

Unatoč tim trima nespornim teškoćama, moguće je ipak nešto reći o kršćanima u povijesnim prekretnicama XX. stoljeća. Prvo, jer o nekim činjenicama ne

bismo trebali dvojititi; drugo, jer se spomenuti pluralizam mišljenja nije nikad uspio posve nametnuti vladajućem tijeku u katolicizmu, barem u bitnim odrednicama; i treće, jer moralni vidik problema može uvijek biti ublažen činjenicom da nije toliko riječ o ljudskim krivnjama koliko o povijesnim okolnostima ili nezabilaznim idejnim kretanjima. Po sebi je onda jasno da će naš tekst biti radije prijedlog neobveznih tvrdnji – manje ili više vjerojatnih – nego odrješiti znanstveni zaključak koji ne bi trpio prigovore. Zato ga, uostalom, dajemo prije drugima na razmišljanje, a tek poslije sebi na ispravak. Shvaćen upravo u tom osobitom smislu, naš prijedlog neobveznih tvrdnji želi u prvom redu postati poticajem kršćanima za iskren razgovor o prošlosti, a ne razlogom novih razdora; uvodom u novu koncilsku snošljivost, a ne uzrokom oživljavanja starih sukoba.

Na koncu bi ovog uvoda valjalo skrenuti pozornost na okolnost da se življenje kršćana u prekretnicama XX. stoljeća zbivalo na više razina: povijesnoj, političkoj, društvenoj, ideološkoj i religijskoj. Otud potreba da se o svakoj od tih pet razina raspravi posebno, vodeći računa o svojoj složenosti zadatka koji nam predstoji.

Povijesna razina prekretnica u životu hrvatskih katolika

U sto godina XX. stoljeća hrvatski su katolici sudjelovali – pa i onda kad im nije bilo sve po volji i zato se tome opirali – u brojnim povijesnim prekretnicama: dovršenju narodnog oslobođenja u Austro-Ugarskoj Monarhiji; stvaranju prve Jugoslavije i življenju u njoj; uspostavi Nezavisne Države Hrvatske i njezinu slomu; ustroju druge Jugoslavije i oblikovanju komunističkog poretka; raspadu tog komunističkog poretka i ostvarenju svoje neovisnosti i državnosti. Bilo bi, naravno, odviše smjelo htjeti iscrpno prikazati svih pet velikih povijesnih razdoblja i u njima točno ocijeniti ponašanje kršćana. Stoga ćemo se zadovoljiti tek s nekim prvim općim naznakama i brojnim otvorenim pitanjima.

Nadovezujući se na nemila događanja tijekom XIX. stoljeća, hrvatski su katolici bili zajedno s drugim sunarodnjacima nezaustavljivo uvršteni i nepovratno upleteni u velik nacionalni pokret oslobođenja od tuđinske vlasti na svojem povijesnom prostoru: u Istri, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini od Habsburške monarhije i u Banskoj Hrvatskoj od Ugarske. Sva je onodobna hrvatska politička javnost tražila isto oslobođenje, iako su putovi do njega vodili različitim prilazima. Neki su išli preko Beča i Pešte, drugi preko Beograda i Moskve. Raspad se Austro-Ugarske Monarhije osjećao doslovce u zraku, što je samo oživjelo i ubrzalo težnje i napore svih njezinih naroda za neovisnošću. Zato nacionalno pitanje postaje u Hrvatskoj središnjom temom svih razgovora i poglavitom zauzetošću svih djelatnosti. Ne iznenađuje onda što je tome cilju sve bilo podređeno. U istom povijesnom sklopu ni kršćani nisu uspjeli izbjeći sudbinu drugih građana. Dapače,

Crkva se polako počela stavljati na čelo – preko svojih svećenika i laika – spomenutih narodnih kretanja. Zauzeti katolici ulaze u političke stranke, predvode javne prosvjede, pišu borbene proglose, pokreću časopise i novine, utemeljuju javne ustanove, bune se i potiču narod na ustanak i svrgnuće austrijske i ugarske vlasti. U tome prednjače svećenici i redovnici. Na djelu je gotovo određena proto-teologija oslobođenja, ali s raspoznatljivim nacionalnim predznakom.

To je jedna strana medalje. Druga se otkriva u izrazito naglašenom katolicizmu Austro-Ugarske Monarhije koja se držala nekom vrsti priželjkivanog ideala crkvene politike Rima. Univerzalizam naroda u Habsburškoj državi napadno je sličio univerzalizmu kršćanstva u srednjem vijeku, pa se može reći da je Austro-Ugarska Monarhija bila posljednji izdanak eklezijalne utopije sakraliziranoga Rimskog Carstva. Toj su se zakašnjeljoj utopiji protivili upravo mladi narodi što su povijesno proizašli iz građanskog laicizma i Francuske revolucije. Zato je katolički Rim gledao u Austro-Ugarskoj državi – izuzevši razdoblje jozefinizma – ostvarenje svojeg neprežaljenog i najdražeg sna prošlosti, a Austro-Ugarska država vidjela u Katoličkoj crkvi stup svoje moćne vladavine. Jer, samo je kršćanska vjera mogla u toj golemoj i prostranoj državnoj tvorbi uspostaviti čvrste vezne niti između tolikih različitih naroda koji su ispovijedali jednu te istu zajedničku religiju.

Otud jamačno pojava prvih nesporazuma u redovima katolika u Hrvatskoj. Dok je, naime, s jedne strane Austro-Ugarska Monarhija bila s pravom držana katoličkom i papinskom u najdoslovnijem smislu riječi, dotle je, s druge strane, ta ista katolička država držala u pokornosti hrvatski katolički narod, priječeći mu svim sredstvima samostalnost i slobodu. Na početku XX. stoljeća te su dvije dužnosti – ona domoljubna i ona općeg katoličkog interesa – bile više sučeljene nego pomirene. Iz toga su se škripca hrvatski katolici ubrzo izvukli, jer je pod utjecajem neuklonjivih kretanja u društvu – kojima jednostavno nisu mogli izmaknuti – potpuno prevladalo domoljublje nad ostalim odabirima. Zato, uostalom, sociološki gledano, kršćanstvo u Hrvatskoj mijenja ulogu i preuzima one iste funkcije koje je nekad imalo u Austro-Ugarskoj Monarhiji, ali sad svedeno samo na vlastito područje utjecaja. Zna se, naime, da je hrvatski narod u dugim stoljećima živio stalno razjedinjen i pod vlašću više država. To je vodilo do prekida svih duhovnih, kulturnih, gospodarskih i političkih sveza između dijelova toga naroda. Ostala je samo Katolička crkva kao jedini spoj i zajednički znak nacionalne identifikacije. Zato nije pogrešno ustvrditi da je katolicizam jednako služio za učvršćenje poretka Austro-Ugarske Monarhije, ali istodobno i za njegovu razgradnju od strane hrvatskoga katolicizma. Ukratko, religija je jedan put branila postojeći poredak, a drugi put služila kao opravdanje za njegovo rušenje, što na još jednom primjeru potvrđuje misao moderne sociologije¹ o svetome kao

¹ James A. BECKFORD, *Religion and Advanced Industrial Society*, London, 1989., str. 170.

mногоstruku posredniku za zadovoljenje posve različitih ili čak oprečnih ljudskih potreba i nezadovoljstava u društvu.

Drugu povijesnu prekretnicu označilo je stvaranje prve Jugoslavije i življe nje katolika u njoj. Danas nije sporno da je većina vjernika zdušno pomagala to stvaranje – osim pravaške manjine i skupine oko biskupa J. Stadlera – rukovodeći se najboljim nakanama i poneseni općom plimom narodnoga oduševljenja.² Budući da je oslobođenje od stoljetnog habsburškog neprijatelja bilo držano važnijim od svih drugih zadaća, ne iznenađuje što je izabran baš onaj saveznik za kojega se vjerovalo da u danim prilikama može najviše pripomoći tome oslobođenju. Tako je nastala prva Jugoslavija. Protokom vremena stanje se, međutim, počelo pogoršavati, jer su Hrvati otkrili da im se zapravo ponavlja sudbina iz Austro-Ugarske države, pa traženo oslobođenje zapravo nije ni dostignuto. Otud nastavak uloge Crkve iz razdoblja prve povijesne prekretnice. Katolici se opet stavljaju u službu narodnoga pokreta, predvodeći oporbu protiv beogradskih unitarističkih presezanja.³ Ipak, pojavila se jedna novost u odnosu na stanje u habsburškoj monarhiji koja će još više zaoštriti sukob. Sad neprijatelj, naime, nije bio samo tuđa država nego i tuđa religija: pravoslavlje. To je katolike stavilo u dvostruko nepovoljan položaj, jer su time udvostručili prijepor – naroda i vjere – i ušli u sklisko područje teologijske rasprave o pravovjerju, čime su se samo umožile uvijek nove međusobne isključivosti. Dok su one u politici naravna stvar, u kršćanstvu – kao objavi Ljubavi – mogu imati dalekosežne neprilične posljedice.

Na tome se, dakako, sukob nije zaustavio. Daljnje su oprečnosti tražile dodatne iskorake. U njima su katolici držali glavnu riječ kao i u Austro-Ugarskoj Monarhiji, ali sada s jačim nabojem i nestrpljivijim izričajem. Cijeli je javni i privatni život bio potican i prožet političkim prosvjedom. U tome nije htjela zaostajati ni Crkva sa svojim vjernicima. Dostatno se sjetiti imena svećenika K. Šegvića, I. Guberine, J. Šimraka, F. Lukasa ili katoličkih svjetovnjaka I. Oršanića, D. Žanka, V. Reigera i drugih, pa se uvjeriti u kolikoj je mjeri katolička misao bila zauzeta dramom oslobođenja i osamostaljenja hrvatskoga naroda, nerijetko bez obzira na sve drugo i prije svega drugoga, što je onda imalo za posljedicu da je njezino obzorje bilo ispunjeno isključivo jednom temom i jednom dilemom. Ta je uzlazna crta doživjela svoj vrhunac u predvečerje velikoga svjetskoga rata.

Treća je susljedna povijesna prekretnica obuhvatila razdoblje od uspostave Nezavisne Države Hrvatske do njezina sloma. Kako je to uspostavljanje bilo na spomenutoj crti velikoga iščekivanja, ne začuđuje što su novu državu oduševljeno dočekali brojni katolici koji su inače često tvorili najnažoćniji dio u nacional-

² Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest, Katolička Crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb, 1994., str. 253–374.

³ Ivan MUŽIĆ, *Katolička Crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split, 1978., str. 248.

noj matici. Ovaj se put za trenutak čak učinilo da je sve u redu i da povratka u prošle ovisnosti neće više biti nikada. Svejedno, za trijeznoga je promatrača bilo odmah razvidno da se opet vratila Austro-Ugarska i Jugoslavija, ali sad u liku velikih sila što su zapodjele svjetski rat. Svrstavanjem na pogrešnu stranu – pa bila ona i jedina – ishod se mogao lako predvidjeti. To je zacijelo jedan od poglavitih razloga što je prije vanjskog sloma počelo unutarnje razgrađivanje poretka, kako ga opisuje svećenik D. Kamber.⁴ Posrijedi je bilo etičko pitanje, a ne samo politička procjena, na što ćemo se kasnije vratiti. To su, izgleda, naslutili neki razočarani katolici, prosvjedujući protiv izopačenja i zla u društvu. U tome ih je najviše pomagao sâm nadbiskup A. Stepinac, čovjek duboko uronjen u humanizam kršćanstva, a ne u političku koristoljubivost trenutka. Već sâmim činom spasavanja života Srba i Židova on je jasno pokazao što misli o vlasti koja je to provodila. Dapače, osudom zbivanja u Jasenovcu još je više otkrio svoj zazor prema svemu što je zlo, bez obzira otkud dolazilo. Stoga se varaju oni koji misle da može postojati kršćanstvo koje se ne bi temeljilo na čovječstvu Isusa Krista. Danas doznajemo također i to kako je bilo uglednih katolika koji su slijedili put A. Stepinca. Čak je F. Lukas pokazao nezadovoljstvo s novim sustavom, a D. Žanko izražavao kajanje što je uopće ušao u ustaški pokret.⁵

U tom bi okviru trebalo svakako spomenuti i malo poznati slučaj zauzetog katoličkog vjernika I. Protulipca koji je dva puta bio zatvaran od ondašnje vlasti, ali i otvorene napadaje na katoličke novine *Nedjelja*.⁶ Poslije svega, moglo bi se ukratko zaključiti da je vjerojatno jedan dio katolika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bio vrlo kritičan prema ustaškoj vlasti, a drugi dio istodobno vrlo nekritičan prema njoj, prešućujući joj olako sve grijeha, jer je uspjela ostvariti – makar i nekršćanskim postupcima – toliko iščekivano narodno oslobođenje. Dok su te diobe iz dana u dan rasle i množile se na svim razinama, dotle je jedan dio vjernika izvan područja Nezavisne Države Hrvatske prilazio u većem broju partizanima, osobito u Dalmaciji. Tako su konac Drugog svjetskog rata hrvatski katolički vjernici dočekali – po tko zna koji put u svojoj prošlosti – posve razjedinjeni i svrstani pod različite i suprotstavljene zastave.

Četvrta se povijesna prekretnica zbila uspostavom komunističkoga sustava i nove Jugoslavije. Za početni i manji dio toga razdoblja nema se zaista puno toga reći, jer je crkvena javnost bila doslovce ukinuta, a kršćanstvo vjernikâ potisnuto

⁴ Dragutin KAMBER, *Slom Nezavisne Države Hrvatske. Kako sam ga ja doživio*, Zagreb, 1993., str. 61.

⁵ Zdravko SANČEVIĆ, *Dušan Žanko, Svjedok među svjedocima*, u zborniku *Povratak Dušana Žanka u zavičaj*, Sinj, 1995., str. 41.

⁶ Božidar NAGY, *Hrvatsko križarstvo, Pregled osnivanja, razvoja i obnove Križarske katoličke organizacije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1995., str. 46 i 204.

u podzemlje društva. Zato u tom razdoblju katolici i nemaju svoju povijest, jer žive kao trajanje, opstanak, prenošenje i sjećanje, ne ostavljajući pritom nikakva vanjskoga traga. Ipak nije sve bilo potopljeno i ugašeno. Kršćanstvo se spustilo u svoje katacombe, svelo na one najvjernije, ali postalo vjerodostojnije u tom progonstvu nego učinkovito u nekadašnjoj moći. Bilo je jamačno i nekih vanjskih znakova, iako jedva zamjetljivih. Tko bi imao strpljenja iščitati stare i požutjele stranice katoličkog lista *Gore Srca*, taj bi možda našao zanimljivih podataka, dosti čitljivih za svaku pronicljiviju hermeneutičku prosudbu.

U takvim prilikama Crkva je postala i ostala čistom iznimkom u društvu. Jer, sve je drugo bilo u rukama svemoćne države i svenazočne partije: politika, kultura, školstvo, sredstva priopćavanja, znanost, gospodarstvo, vojska. Jedino područje koje je stvarno izmicalo tom totalitarizmu i ideologizmu bila je Crkva i vjernici. Ako je to donosilo prednost, prijetilo je da postane napast, jer sve ono što je bilo nezadovoljno u društvu trčalo je pod otkrilje Crkve, iako s njom nije moralo imati nikakve sveze, osim zajedničke oporbene težnje. Šezdesetih godina dolazi do popuštanja i vjernici počinju lakše disati. Ipak, taj je probuđeni katolicizam mogao izviriti iz podzemlja samo bez svojeg stalnog pratitelja iz prošlosti: pokreta nacionalnog oslobođenja. Stoga će se taj pokret pojaviti kao masovna činjenica tek sukobom u komunističkim redovima 1971. godine, što se često zaboravlja. Uz brojne zaokrete, na posve istoj crti igranja na kartu zabrinutosti za svoj narod, kasniji su republički okršaji bacili u sjenu religijske potpore koje su im mogle samo otežati stanje. Ubrzana i uzbudljiva zbivanja što su uskoro slijedila na međunarodnoj komunističkoj pozornici pomela su gotovo sve razlike i u završnici označila konac jednoga doba u kojemu vjernicima nije bilo uvijek najbolje, ali su na taj način morali proći kroz veliku školu patnje i slobodnog izbora za tu patnju, što je bitno kršćanska sudbina čovjeka. Stoga kad danas izričemo negativnu ocjenu o komunizmu, valja uzeti u obzir i tu pozitivnu sastavnicu, jer bi se u protivnom mogao dobiti dojam kako su kršćani jedva čekali da se otarase spasonosne patnje o kojoj inače vole tako zanosno i uzanosito propovijedati.

Peta se povijesna prekretnica upravo sada zbiva, a ide od propasti staroga sustava preko kalvarije rata do uspostave vlastite državnosti i teških problema postkomunizma.⁷ U tim se problemima sažimlje baš sva naša stogodišnja povijest i još jednom uprisutnjuju njezine nedorečenosti i promašenosti. Pokazalo se, naime, pogrešnim misliti da će uklanjanjem komunizma nestati sve teškoće, pa i one vjerničke. S obzirom na to da je komunizam bio označen glavnim krivcem za sve loše stvari, ništa nije bilo logičnije nego očekivati da će se njegovim nestan-

⁷ Jakov JUKIĆ, *Croazia, Dall'eredita ideologica, attraverso la guerra in corso, fino alle tentazioni della secolarizzazione*, u zborniku *Politica nell'Est. Una lettura critica del ruolo dei cristiani nel sociale e nel politico*, Roma, 1995., str. 129-151.

kom hrvatski katolici vratiti u idilično stanje svoje velike nekadašnje moći i navodno sretnih starih vremena. Na žalost, od tih je nadanja ostalo zaista malo. Crkvenih parada i TV blagoslova doduše ima i odveć, ali se vjerodostojnost kršćanskoga svjetonazora nije u istom omjeru potvrdila i obistinila u društvu. Stoga su zacijelo najviše u zabludi oni katolici koji ne vide ili neće vidjeti da se kroz sve ovo stogodišnje vrijeme svijet potpuno promijenio. I to bitno i neponovljivo. Neki stari i dobro poznati putovi jednostavno nisu više prohodni. Želimo li imati blagostanje, moramo prihvatiti tržišno gospodarstvo; dopustimo li tržišno gospodarstvo, ne možemo imati autoritarna rješenjâ; uklonimo li autoritarna rješenjâ, zlorabice će nas slobode nužno salijetati i bacati u teške kušnje. Ali kroz to prolazi cijeli svijet i uzalud je htjeti iskočiti iz vlaka povijesti. Kršćanin ne može izmijeniti svijet – kao što je to pokušavao marksizam – ali može promijeniti sebe – što marksizam nije nikad pokušao učiniti. U tom smislu htjeti bolji svijet je posve naravna težnja svakoga kršćanina, ali htjeti bolji svijet od svijeta – u novozavjetnom značenju – pobuna je protiv Križa.

No, vratimo se povijesnim prekretnicama XX. stoljeća u Hrvatskoj. Izabrali smo pet, premda ih je moglo biti više, ali i manje. Izbor je stvar ukusa i preglednosti. Ono, međutim, što se kao zajednička odrednica nameće svim tim prekretnicama jest sudjelovanje katolika u njima na poseban način, ali jamačno nikad izvan temeljnoga tijeka. A upravo je taj temeljni tijek – oslobođenje porobljena naroda – mnogostruko i duboko odredio tip našega katolicizma, što će odlučujuće djelovati i na još preostale četiri razine prekretnicâ: političku, društvenu, ideološku i religijsku.

Politička razina prekretnicâ u životu hrvatskih katolika

Pod utjecajem povijesnih prekretnicâ – nabrojili smo ih pet – došlo je također i na političkoj razini do prekretnicâ koje su istu povijesnu zbiljnost posredovale u novom ključu. Njih, međutim, nećemo pratiti u cijelom vremenskom tijeku nego radije sabiti u jednokratnom sržnom određenju: kao dugotrajan sukob između autoritarizma i demokracije. Za pažljivijeg čitatelja bit će odmah jasno da je taj politički sukob nužno proistekao upravo iz osobitih okolnosti u kojima su se odvijale spomenute povijesne prekretnice u životu hrvatskoga naroda, a onda i vjernikâ u njemu. Početak pripada autoritarizmu, a svršetak obećanju demokracije, jer je tako tekao i put razvitka u Hrvatskoj.

Vodeći stalne ratove na granicama velikih carstava i civilizacija, Hrvati su se teško oslobađali zaostalosti, siromaštva, primitivizma, ovisnosti, neznanja i zativorenosti. O nekim promjenama u zapadnjačkom društvu malo se znalo. Neprekidno ratničko stanje tražilo je stegu i poslušnost. S druge pak strane, čežnja za neovisnošću i slobodom vraćala je pamćenje naroda u daleku prošlost kad su te

želje bile ostvarene. Otud mitsko slavljenje junaka i hrabrih bojovnika u narodnim pjesmama i pučkoj usmenoj predaji. Držan u pokornosti, narod je stoljećima sanjao o vođi koji će ga izbaviti iz tuđinskoga jarma. Otud mit vođe u hrvatskoj prošlosti koji se protegao sve do naših dana. U jednom tekstu iz 1924. godine M. Šufflay piše kako vođa – što živi taj narodni san – zapravo sanja zajedno sa svojim narodom, a ako je nužno, mora probuditi taj narod da i ovaj ugleda zbilju života. Stoga su vođe naroda istodobno proroci, karizmatičari, sveci, izvršitelji volje naroda i njegove povijesti. Desetak godina kasnije I. Oršanić će još sažetije i zahtjevnije ocrtati lik narodnog vođe riječima: »Vođa se ne bira nego slijedi. Vođa se ne pita nego mu se vjeruje. Vođu nitko ne pravi nego je uvijek vlastito djelo, izrađeno na unutarnjim silama koje ga gone u stvaralaštvo. Vođa sâm sebe ne razumije, iako razumije puno više od drugih. Vođa ne trpi diskusiju, jer je diskusija osnova sumnje, pa je svaki vođa autoritativan. Vođa je svjestan toga da ne postoji zbog sebe i da mu je funkcija da izgori u svojoj vjeri i svojem stvaralačkom radu. On je zbog drugih i zbog drugoga, makar se sve vrti oko njega i u njemu. On pripada svemu i svima jer je sve u njemu. Vođa ide uspjehu preko zapreka i neuspjeha u kojima svi mogu gubiti vjeru u uspjeh osim njega. Vođa je genij vjere i pouzdanja.«⁸ Na poslijetku, D. Žanko – također zauzeti katolički vjernik – u sličnom nadahnuću obrane autoriteta zapisuje 1943. godine da su upravo zapovijedanje i slušanje spasonosna sredstva za svaku državu, istaknuvši pritom potrebu stvaranja jednog hrvatskog autoriteta kao općega dobra.⁹ Drugim riječima, autoritet je bio čak izjednačen s općim dobrom kojemu nema nikakva prigovora, jer je već svojim mjestom na ljestvici vrednota osigurao sebi nezabludivost i svećmoć u društvu.

Bilo je to inače doba velikih vođa koji su neograničeno vladali u nekim europskim strogo autoritarnim porecima. Oni su političarima – pa i onim najbježnijim – bili nerijetko jedini uzori. Tako su Franco, Salazar, Musollini i Hitler stvarali ozračje nužnosti postojanja karizmatičkog vođe i sa svojim grotesknim i samovoljnim ponašanjem izvrgavali ruglu svaki demokratizam i parlamentarizam. Na svim prostorima nicali su mali i veliki diktatori. I na našim stranama osjećao se jak utjecaj tih težnji, posebice zato što ih se lako moglo nadovezati na poznate epske junake i slavne kraljeve iz narodne prošlosti. Čini se da ni katolici nisu uspjeli izbjeći toj napasti velikih gesta i patetične retorike, karizmatičkog vodstva i hvaljenja stege u unutarnjim odnosima. O tome se može ponešto naći u knjizi B. Perovića o hrvatskom katoličkom pokretu, u kojoj pisac na više

⁸ Ivan ORŠANIĆ, *O pokretu i vodi pokreta*, u *Hrvatska smotra*, 8, 10, 1940., str. 510.

⁹ Dušan ŽANKO, *Etička osnova ustaštva*, u zborniku *Ustaški godišnjak 1943.*, Zagreb, 1943., str. 186–188.

mjesta spominje tu lošu naviku oponašanja političkih vođa od predvodnika katoličkih laičkih udruga.¹⁰

Sve je to odgodilo – uz druge uzroke – dolazak u naše prostore demokracije koja je ionako bila gledana s krajnjim nepovjerenjem u Crkvi, što je onda još više poticalo autoritarna rješenja i odabir autoritarnih osoba u katoličkom laičkom pokretu. Ima, dakako, još nešto. Zbog toga što je demokracija dolazila isključivo u liku liberalizma – drukčije se uostalom i nije mogla rasprostraniti u društvu – katolici su pokazivali golemu odbojnost i prema svakoj demokraciji uopće, a ne samo liberalnoj. Od Francuske revolucije institucionalizirano se kršćanstvo oštro, trajno i nepopustljivo opiralo demokraciji. Dapače, osuđivalo je ono u *Syllabusu* cijeli moderan svijet, sve njegove ustanove i ideje. To će trajati – uz neke iznimke – sve do pred kraj Drugog svjetskog rata, kada Pio XII. pušta demokraciju u krug dopuštenih stvari, ali više pod utjecajem najave stvaranja demokršćanskih stranaka i otkrića grozota nacističkih logora nego iz unutarnjeg oduševljenog pristanka. Stoga je demokracija bila više trpljena, a manje prihvaćena. Tek će Drugi vatikanski sabor pokušati prikazati demokraciju kao izričitu kršćansku vrednotu, odbijajući svaku misao o osudi modernoga svijeta i njegovih političkih sustava.

Ako se spomenutom povijesnom naslijeđu autoritarizma i crkvenom nepovjerenju prema demokraciji pridoda još i onih pedeset godina trajanja komunističke vladavine karizmatičkog vođe i njegova uzlazna kulta ličnosti, onda ne bi trebalo biti iznenađenje što se danas javljaju odbacivanja demokracije i priželjkiivanja autoritarizma, iako bi taj fanatizam morao ozbiljno zabrinuti svakog malo razboritijeg čovjeka i vjernijeg kršćanina. Jer, u igri je sudbina cijelog naroda i njegova budućnost. Za nas je, dakako, prvo pitanje ovo: jesu li u svemu tome katolici zadržali čistu savjest, ali ne toliko za ono što su javno govorili, koliko za ono što su skriveno u sebi mislili, možda pogrešno držeći da se neslobodni autoritarizam više isplati – zbog svoje brze učinkovitosti – od etičnih mogućnosti slobode u demokraciji.

Društvena razina prekretnicâ u životu hrvatskih katolika

Poslije političke razine prekretnicâ sada dolazi – već treća u slijedu – društvena razina, na kojoj se netom opisani sukob između autoritarizma i demokracije očituje ponajprije kao sudar tradicije i moderniteta. Ne treba zaista trošiti puno riječi da bi se pokazalo kako je naš narod – zbog poznatih povijesnih razloga – bio ustrojen više po tradicijskom uzoru nego po modernom zapadnjačkom uzorku. Budući da se komunizam odnosio krajnje kritički prema prošlosti – jer je s

¹⁰ Bonifacije PEROVIĆ, *Hrvatski katolički pokret, Moje uspomene*, Rim, 1976., str. 300.

njim navodno sve započinjalo – tradicija je poslije dugog zataškavanja i potiskivanja u najnovije doba naglo izletjela iz svojih skrovišta u javnost i polako počela istiskivati modernitet, jer je iz njezina motrišta bio viđen kao škodljiv za narod i lišen svake budućnosti. Ako se tome doda razumljivo oduševljenje za prešućivanu povijest, onda postaje razvidno zašto u nas tendencije tradicionalizma znaju mjestimice nadvladati one moderniteta.

Po svojoj složenosti taj problem ulazi u onu istu raspravu što se danas vodi među sociolozima religije, a želi zapravo ispitati odnos između tradicije u trećem svijetu i zapadnjačke civilizacije koja nezaustavljivo prodire i nagriza tu tradiciju. Izgleda kao da je tijekom povijesnih zbivanja u nerazvijenim zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike djelomice potvrdio znanstvena predviđanja M. Webera koji je u prevlasti zapadnjačkog modela opće racionalizacije života vidio poglaviti razlog za postupno nestajanje tradicije. S tim, dakako, ide zajedno usporedno labavljanje i neispunjavanje moralnih pravila u društvu. Stoga se postavlja pitanje uopće mogućnosti opstanka tradicije i tradicionalnog morala kršćana, muslimana, budhista i konfucionista u susretu s moćnim kapitalističkim proizvodnim poretom.

Tri su odgovora u optjecaju: prvi traži potpuno vraćanje tradicionalnim vrednotama i odbacivanje kapitalističkog sustava; drugi ide na istodobno prihvaćanje kapitalističkog poretka i tradicionalnih vrednota; treći pak želi posve uvesti kapitalističko društvo, ostavljajući malo mjesta za tradiciju.¹¹ Razumljivo je po sebi da bilo kakve nagodbe ovdje nisu moguće, jer društveni razvitak ima svoju unutarnju logiku koja je uvjet njegova puka funkcioniranja i proizvodnje koristi. To je razlogom da zbrajanje tehnološke kulture i tradicionalne etike jednostavno neće uspjeti unatoč dobrim namjerama teoretičara. Kriza kroz koju prolazi moderan svijet upravo je posljedica neobično brzog tehnološkog razvitka i naglog širenja racionalizacije života, a te pojave ne prati odgovarajuća etična zauzetost.

Kolikogod se upirali, ni mi nećemo izbjeći toj krizi. Ona se u posebnoj oštiri nazire u svim postkomunističkim društvima. Bilo bi u svakom slučaju kobno kad bi se kršćanstvo isključivo okrenulo tradiciji i sakralnom folkloru, izbjegavajući pitati o budućnosti svijeta. Na žalost, postalo je gotovo pravilo da se kršćanstvo poistovjećuje s tradicionalizmom. To bi značilo – ako se ostvari – pristati da se kršćani zatvore u prošlost i drugima prepuste stvaranje sutrašnjega društva. Stoga prijetna potreba da se stvari obrnu i dovedu u prvotni položaj, jer je baš kršćanstvo bilo u početku nositeljem najveće revolucije u povijesti čovječanstva: protiv neslobode ropstva, neslobode mržnje i neslobode grijeha. A sve to s prošlošću odista nema nikakve veze, jer se zbiva uvijek i svuda gdje čovjek živi dramu svoje slobode.

¹¹ Andreas E. BUS, *Maks Veber i Azija, Prilozi sociologiji razvoja*, Niš, 1994., str. 44.

Ideološka razina prekretnica u životu hrvatskih katolika

Preostaje nam još nešto reći o ideološkim prekretnicama, poslije povijesnih, političkih i društvenih. U tijeku sto godina XX. stoljeća hrvatski su se katolici susreli s tri različite radikalne ideologije: liberalizmom, nacizmom i komunizmom. Taj se susret brzo pretvorio u iznimno jak i žestok sukob i nepomirljivo protivljenje, pa je očito nadvisio tri prethodna sukoba. Sve je počelo s liberalizmom, nastavilo se s nacizmom, a završilo s komunizmom. Bilo je i drugih ideologija na hrvatskom tlu, ali o njima nećemo sada raspravljati.

Postavke su liberalizma poznate i ne treba ih ponavljati. Valja jedino upozoriti da je liberalizam došao u naše krajeve preko Slovenije i nosio u sebi jak naboj polemike i prepirke. Oštrina svađa između katolika i liberala za današnjega je čovjeka teško prihvatljiva, a za kršćanina koncilski odgojena sablažnjiva. Bilo je u tome neprijateljstvu ponekad toliko mržnje i netrpeljivosti da je zapravo svima više štetilo nego koristilo. U hrvatskom su se biću otvorili novi procijepi, umjesto da se premošćuju stari raskoli. Možda su time svi zajedno plaćali danak prošlosti kad su katolici radije slušali primamljiv poziv svjetovnih moćnika nego se srčano zauzimali za siromahe i progonjene u društvu. Unatoč tim povodima, sudar se kršćanstva i liberalizma nije zacijelo dao mimoići, makar je mogao biti manje drastičan.

Liberalizam se inače u hrvatskim zemljama počeo jače širiti već tijekom XIX. stoljeća,¹² ali će svoj vrhunac doseći tek u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Njemu su bili od početka sučeljeni mladi katolici što su se okupljali oko biskupa A. Mahnića baš radi navještanja rata toj ideologiji. Istu je svrhu imalo sazivanje Prvog svehrvatskog katoličkog sastanka u Zagrebu 1900. godine, koji ujedno označava početak Hrvatskog katoličkog pokreta. Taj se sukob ubrzo prenio na sva područja ljudskog djelovanja, jer su liberalizam i katolicizam jednako isticali svoje pravo na istinu: u gospodarstvu, politici, znanosti, odgoju, školstvu, kulturi, filozofiji i umjetnosti. Posebno je bio žustar sudar u književnosti, gdje je slobodarstvo bilo shvaćeno kao uvjet stvaralaštva. Da bi što učinkovitije obeskrjepili ideologiju liberalizma, katolici je počinju sve više vezivati uz židovstvo i masoneriju ili slobodno zidarstvo, što se u neobuzdanoj promidžbi gotovo izjednačavalo. Tome pretjerivanju su se suprotstavljale neke umjerenije struje u hrvatskom katolicizmu. Od P. Rogulje i *Riječkih novina* do liberalnijih skupina unutar katoličkog pokreta ne prestaje oporba svim isključivostima i integrizmima. Tu je kršćanski pluralizam – u nas sustavno prešućivan od lijevih i desnih – došao najviše do izražaja.

¹² Mirko MATAUŠIĆ, *Odnos Katoličke crkve prema najnovijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848.–1900.*, u *Bogoslovska smotra*, 60, 1–2, 1985., str. 196–215.

Ipak, najne očekivaniji je po posljedicama bio susret liberalističke ideologije i nacionalnog pokreta u Hrvatskoj. Iako su katolici tradicionalno zauzimali prvo mjesto u borbi za hrvatsku samostalnost i slobodu svojega naroda, liberalna je strategija imala više izgleda na povijesni učinak. To, uostalom, bjelodano otkriva novija povijest, jer su svi ugledni hrvatski političari i predvodnici naroda bili na svoj način liberali ili barem pripadali građanskom opredjeljenju: A. Starčević, F. Supilo, A. Trumbić, S. Radić, A. Radić i V. Maček. Dapače, takvim su ih držali sâmi katolici i stoga s njima vodili beskonačne obračune. A stvar se zapravo zaplela u trenutku kad je postalo jasno da političko ujedinjenje hrvatskog naroda prolazi ponajprije kroz ideologiju liberalizma, iako se u tome prinos vjernikâ ne može nikako zanemariti. Moderna je ideja osamostaljenja naroda i uspostave njegove neovisnosti iznikla, naime, iz uspjeha građanskih revolucija i liberalnih načela, a ne iz crkvene obrane postojećih poredaka u društvu. Jer liberalizam – kao demokratski izbor – branio je iznad svega građanska prava pojedinaca, a ona su onda postala uvjetom traženja povijesnih prava naroda. Jednostavnije rečeno, bez građanskih sloboda nije moglo biti ni zahtjeva za slobodom naroda. U tom je sklopu zanimljiv prijedlog M. Gross da se novija hrvatska povijest pokuša rastumačiti kao sukob suprotstavljenih liberalističkih pokreta – u Austriji, Mađarskoj, Srbiji i Hrvatskoj – ali uvijek i jedino vođenih razlozima te iste liberalističke ideologije.¹³

Naravno, ovdje nikad ne mislimo na liberalizam u njegovu nepromijenjenu i apsolutnom značenju – kakav se može naći u učenim knjigama – nego uvijek u relativnu odnosu na mjerila koja za tu ideologiju daju protoliberalistički pokreti, a oni nisu bili jednaki u pojedinim društvima, jer je to ovisilo o razvijenosti, znanju i gospodarskom bogatstvu naroda. Zato francuski liberalizam, primjerice, nije jednak hrvatskom. Štoviše, ono što se između dvaju svjetskih ratova nazivalo liberalizmom u Hrvatskoj bilo je negdje drugdje držano konzervativizmom. Slično je i s teološkim modernizmom i drugim novostima u teoriji.

Za katolike je to novo ideološko stanje bilo višestruko neprikladno. Po svojoj težnji za nacionalnim oslobođenjem, oni su nužno morali biti nekakvi liberali – barem na državnoj razini – jer u protivnom nisu mogli tražiti ni slobodu za svoj narod unutar Austro-Ugarske Monarhije ili Kraljevine Jugoslavije. S druge pak strane, po svojem vjerničkom uvjerenju nisu smjeli prihvatiti liberalističku ideologiju, jer ju je Crkva neprizivno osuđivala. Taj se procijep, stvoren između političkog liberalizma i crkvenog protoliberalizma, najčešće razrješavao nagodbama i pogodbama, ali nerijetko i nevjerstvom svojim načelima, pa nije čudno da su hrvatski katolici znali glasovati za političke stranke što su se otvoreno izjašnjava-

¹³ Mirjana GROSS, *Liberalizam i klerikalizam u hrvatskoj povijesti*, u *Naše teme*, 31,6–7, 1987., str. 846–858.

le protiv Crkve ili bile s njom u otvorenom ideološkom sukobu. Dok smo danas iznenađeni kad čujemo da talijanski ili irski katolici glasuju za ozakonjenje pobačaja ili poljski katolici uskraćuju poslušnost svojem episkopatu glede predsjedničkih izbora, dotle nismo spremni prepoznati takav isti slučaj u svojoj povijesti kad su pred više od pedeset godina hrvatski vjernici dali masovnu podršku građanskim strankama koje su bile u izravnoj ideološkoj protimbi s Katoličkom crkvom.

U krvavom neredu spriječeno izglasavanje Konkordata između Kraljevine Jugoslavije i Svete Stolice, uspjeti generalski puč u Beogradu i ukinuće Banovine Hrvatske zaustavili su liberalni pokušaj rješenja nacionalnog pitanja i vratili opet u igru autoritarni i predgrađanski model vlasti na našim prostorima, otkrivajući usput njegovu duboku povijesnu ukorijenjenost, o čemu smo upravo više rekli.

Poslije pedeset godina takve vlasti – u dvama susljednim totalitarizmima oprečnih predznaka – u naše se dane ponovno vraća liberalizam koji, dakako, nije više onaj isti što smo ga ostavili u predvečerje Drugoga svjetskog rata. Izgubio je umnogome svoje protukršćansko usmjerenje, ali je sebe uveo u tešku krizu umora, ravnodušnosti i zloporabe slobode u slobodi. O posljedicama krize liberalizma na kršćanstvo ne možemo sada ništa detaljnije raspravljati, jer je to opširna tema¹⁴, a još ćemo manje uzeti u obzir odjeke tog obrata na sva područja vjerničkog života.¹⁵ U svakom slučaju, stari je liberalizam bio više ideološki, dok je novi manje etičan. To G. Lipovetsky naziva sumrakom dužnosti ili uspostavom bezbolne etike, čime zapravo hoće označiti prijelaz između morala vezanog uz krivnju na moral blagostanja koji je oslobođen od bilo kakvog žrtvovanja i odricanja.¹⁶ Za nas je, međutim, posve dostatno ako upozorimo na činjenicu da će uvođenje liberalnog kapitalizma – jer drugi neće za prvo vrijeme uspjeti proraditi – ići vrlo teško i bolno, što se danomice obistinjuje. Taj nam liberalizam, naime, dolazi u susret u jako primitivnim oblicima: kao surovo natjecanje ili nemilosrdne utakmice na gospodarskom području i varljivo obećanje osobne sreće na ideološkom području. Nezgoda je u tome što o prošlosti kapitalističkoga liberalizma sve znamo, ali ništa o mogućnostima da u nas uzme pravedniji tijek i ljudskije lice od onoga što ga je inače imao u povijesti zapadnjačkoga društva.

Sve to stavlja pred hrvatske katolike golemu odgovornost i zahtijeva od njih dosljednu primjenu moralnih načela, bez obaziranja na izravne učinke. Budući da većina teškoća što očekuje kršćane proistječe iz poretka liberalizma, bit će prije-

¹⁴ Émile POULAT, *L'ère postchrétienne, Un monde sorti de Dieu*, Paris, 1994., str. 320.

¹⁵ Paul-André TURCOTTE, *Intransigence ou compromis, Sociologie et histoire du catholicisme actuel*, Québec, 1994., str. 455.

¹⁶ Gilles LIPOVETSKY, *Le crépuscule du devoir, L'éthique indolore des nouveaux temps démocratiques*, Paris, 1992., str. 59.

ko potrebno na njihove ponude odgovoriti. No, to se jamačno neće moći učiniti na stari način – kao za vrijeme prvoga sukoba – osudom i izopćenjem, nego uspostavljanjem vrlo složenog i mnogoznačnog odnosa. Sudbonosno je ne povrijediti slobodu koju se kani braniti. Jer, kako istodobno poticati i oduševljavati ljude za tržišno gospodarstvo, a prešutjeti im sva nužna zastranjenja i protuučinke što ih sigurno očekuju na kraju toga oduševljenja? Sloboda je svakako jako zahtjevna kategorija i nije se s njom igrati. Ako ne uvaži dužnosti čovječnosti, ona se uvijek poništava u prekoračenju vlastitih granica i postaje neslobodom. Kraha i rasapa komunističkoga poretka neće zato sâm od sebe stvoriti slobodnu državu i pravedno društvo. Praznina nastala padom bivšega sustava može biti ispunjena još gorim sadržajima, jer ono što počinje kao veća sloboda zna se izroditi u veće ropstvo. Povijest je, na žalost, puna tih poukâ.

Druga moćna ideologija koja je vladala u nas bila je komunistička. Javlja se poznatim zbivanjima u Rusiji početkom XX. stoljeća, revolucijom u Meksiku, građanskim ratom u Španjolskoj, ali i mnoštvom neočekivanih obraćenja zapadnjačkih intelektualaca na marksizam. Možemo misliti o toj ideologiji i najlošije, ali ćemo teško uspjeti osporiti njezinu veliku privlačnost i proširenost među hrvatskim intelektualcima i radništvom. Katolici su odmah – na istovjetan način kao i s liberalizmom – ušli u idejni okršaj i ideološki rat s marksizmom. Napisane su tisuće knjiga i članaka o lažima komunizma, ali to nije odveć pomoglo, jer su izvorišta uspjeha marksizma ležala prije svega u društvenoj nepravdi, a ne u zabudama njihovih teorija. Negdje pred Drugi svjetski rat sukob s komunizmom je poprimio čak šire razmjere nego onaj s liberalizmom. Bilo je pritom zanimljivih znanstvenih pristupa i prinosa, ali su rijetko dosizali višu razinu stručnosti. Iznimku je činila jedna zbirka prijevoda s francuskog jezika pod naslovom *Komunizam i kršćani* koja je osjetno stršila po svojoj vrsnoći i snošljivosti. Tko se želi uvjeriti u niske dosege tih paskvila i nadmudrivanja neka pročita još jednom polemiku što se dugo godina vodila između marksista skupljenih oko M. Krleže i katolika iz uredništva *Hrvatske smotre*.

Došavši poslije Drugog svjetskog rata na vlast u svojoj najgoroj boljševičkoj varijanti, komunizam je otkrio lice strahovlade, autoritarizma, totalitarizma i diktature. Sve je to opravdavala i podupirala ideologija marksizma na najbešćutniji način. O tom postoje bezbrojna svjedočanstva i suvišno ih je ponavljati. Uza sve te strahote i zablude, katolici ne bi smjeli u prosudbi ići istim putem kao nekad nositelji ideologije komunizma. Stoga neće biti krivo ustvrditi da o marksističkom socijalizmu – kao cjelovitoj društvenoj zbilji i posebnoj ideologiji – nije rečena ni prva, a kamoli zadnja kritična i znanstvena riječ. Naravno, onom našem, s mnogim osobitostima i kasnijim nevjernostima izvornome marksizmu. Pobjijajući suvislost bivšega poretka, kršćani su često padali u zamku nedosljednosti: rabili su njihov ideološki govor, umjesto da primijene neovisan vrijednosni postupak. Na žalost, tu grešku ponavljamo i danas, iako su posve nestali razlozi koji su nas

silili da u nužnoj obrani pristanemo na ideološki sukob. Prva žrtva te naopake optike bio je zaborav promjenâ u razvitku socijalističkoga društva. Tako su razdobljâ boljševizma i posljednjih godina socijalizma potpuno vrijednosno izjednačena, kao da između njih uopće nije bilo nikakvih razlikâ. A ipak V. I. Lenjin nije E. Bloch, M. Suslov nije E. Berlinguer, B. Zihlerl nije V. Sutlić. A što tek reći o našim sve učestalijim napadima na zapadnjačku civilizaciju – što, dakako, ima svoju čuvstvenu opravdanost – čija argumentacija je gotovo doslovce posuđena upravo iz marksističke radionice M. Horkheima i T. W. Adorna, makar se u isti mah marksizmu odriče svaka vjednost. Svidjelo se nekome ili ne, lijeva je misao dio moderne kulture. Zato, tko želi ući u Europu, taj mora računati da je ne samo dobro poznaje, nego da je namjerno ne izobličuje.

Za one upućenije u suvremena duhovna i filozofijska kretanja može osobito biti poučna neomarksistička pozicija J. Habermasa koji u rastvarajućim tijekomima post-moderne zapravo jedini ustraje u obrani temeljnih odrednica prosvjetiteljstva u liku opće racionalizacije života. Na taj način, bez obzira na to koliko čudno izgledalo, marksizam je danas postao najupornijim zagovornikom opstanaka građanskoga društva, jer mu tek ono jamči ostvarenja idealnog komunikacijskog djelovanja koje je istoznačnica nekadašnje neotuđenosti i idealna svijeta besklasnoga društva. Povezan s fenomenologijom, taj posve moderan neomarksizam može biti tumačen na više načina, što nadilazi našu temu.¹⁷

S tim, dakako, ne želimo izreći puku pohvalu novijim strujanjima u marksizmu, nego samo upozoriti da su problemi puno složeniji od onih što nam se predstavljaju u pragmatičnom govoru dnevne politike ili suprotne ideologije. Stoga lijevu ponudu treba konačno početi prosuđivati kao svaki drugi politički prijedlog. Stoga ni prosudba o njoj ne bi više smjela biti ideološka. Na toj je crti baš Crkva najviše pozvana da potiče stvaranje ozračja u kojemu će rasprava o političkim ishodima izgubiti svjetonazorno obilježje i postati stvar osobne odgovornosti pojedinačna izbora u svakidašnjem političkom natjecanju između stranaka. Opterećenost prošlošću, koja je obično ispunjena mržnjom i beskonačnim ispravcima povijesti, valja zamijeniti povjerenjem u budućnost. Kad se velike i moćne ideologije – bolje reći svjetovne religije – preoblikuju u obične i male političke stranke, znak je da prevladava demokratizacija u društvu. A onda također nestaju razlozi za produžetak bivših sukoba. Od ljudi koji žele biti kršćanima i čija je poglavita dužnost opraštanje, razložno je očekivati da prednjače u tom smirivanju, a ne da još respiruju prijepore pošlosti. Znakovi vremena otkrivaju da katolici u nas nepotrebno odugovlače s prihvatom novog koncilskoga duha snošljivosti i prema onome što se već zbilo, a ne samo sada zbiva. Ako to može Papa, zašto ne bismo mogli i mi učiniti? Nitko, naravno, razuman ne zagovara odustajanje od istraživa-

¹⁷ Achille ARDIGÒ, *Per una sociologia oltre il post-moderno*, Roma, 1988., str. 262–318.

nja povijesne istine, ali to nije istovjetno s neostvarivim pokušajem da se sve nepravde nanese kršćanima do kraja nadoknade. Ako budemo rane i povrede duže pamtili od drugih, kako ćemo se još uopće razlikovati od nekršćana.¹⁸

Ideološki sukob s liberalizmom i komunizmom – koliko god bio nepopustljiv i tvrdokorno ustrajan – nije se za hrvatske katolike pokazao osobito korisnim. Jer, niti je u protivno uvjerio suparnike, niti je povećao sigurnost u pristalicâ. Ljudi, naime, obično prije uzvjeruju, a tek onda traže dokaze za to vjerovanje. Ako taj postupak vrijedi za religioznog čovjeka, još će prihvatljiviji biti za nereligioznog tražitelja smisla. Osim što nije bio koristan, taj je ideološki sukob donosio štete hrvatskim katolicima. Okrenuti posve pobijanju ideologije liberalizma – koja je branila ljudsku slobodu – oni su i protiv svoje volje morali početi sumnjati u potrebu vrednotâ slobode u kršćanskom životu; isto tako, okrenuti posve pobijanju ideologije komunizma – koja je branila podjarmljene od nepravde – oni su i protiv svoje volje morali početi sumnjati u potrebu vrednotâ društvene pravde u kršćanskom životu. Jer, ono što je po pretjeranosti bilo zlo u drugome nije moglo biti dobro ni u sebi. S obzirom na to da je tako za katolike – prema ondašnjem mišljenju – glavna opasnost dolazila od prevelike slobode i prestroge društvene pravde, ispalo je da je bolje ono kršćanstvo koje ima manje slobode i manje društvene pravde. Zato se, uostalom, i moglo dogoditi da u katoličkim tekstovima potpuno prevladaju žučne ideološke rasprave i natezanja s protivnicima, a izostane odlučnija obrana slobode i društvene pravde u ondašnjem hrvatskom društvu.

Treća moćna ideologija s kojom su se suočili hrvatski katolici bila je nacizam ili nacional-socijalizam. Za razliku od liberalizma i komunizma, o toj se trećoj ideologiji manje pisalo.¹⁹ Ona se nije našla u središtu razobličenjâ na način liberalizma i komunizma. Dapače, izostala je kritika koja bi bila primjerena težini zabluda rasističkog određenja nacizma.²⁰ Razlozi za opravdanje tome izostanku

¹⁸ Jakov JUKIĆ, *Dva poretka i jedna prijetnja*, u *Crkva u svijetu*, 29, 1, 1994., str. 1–5.

¹⁹ To ne znači da su hrvatski katolici propustili odgovoriti na zablude ideologije nacizma, nego nisu činili u istoj mjeri kao prema liberalizmu i komunizmu, što se pokazalo pogrešnim u nadolazećim zbivanjima. Ovdje bi svakako trebalo spomenuti vrlo utemeljenu teologijsku kritiku nacizma iz pera A. Živkovića što je objavljeno u *Bogoslovskoj smotri* nekoliko godina prije Drugog svjetskog rata, iako se ona prvenstveno odnosila na upozorenje nazočnosti poganskih i nekršćanskih sastojaka u djelu A. Rosenberga *Der Mythos des XX. Jahrhunderts*; drugi značajan tekst je H. Boškovića, čitan nekoliko godina poslije na *Hrvatskim socijalnim tjednima* u Zagrebu, u kojem se ukazuje u filozofijskom ključu na idolatrijske sadržaje u shvaćanju države kod W. G. Hegela; ipak, s puno većim odjecima i kritičkom oštrinom, S. T. Poglajen je u isusovačkom *Životu* izvještavao o progonima katolika u Njemačkoj i nemilosrdno rašlanjivao totalitarizam nove zlokobne ideologije, stavljajući je u isti red i rod s komunizmom.

²⁰ Ernst NOLTE, *Der Faschismus in seiner Epoche, Die Action française, der Italienische Faschismus, der Nationalsozialismus*, München, 1965., str. 408.

mogu, naravno, biti različiti. Prvi je razlog bez dvojbe bio u procjeni kako su liberalizam i komunizam puno opasnije ideologije za Crkvu od svih ostalih i da isključivo njima treba posvetiti pozornost ako se želi opstati. Drugi se razlog mogao naći u pretpostavci da je riječ o prolaznoj tiraniji s kojima je Crkva imala dugo povijesno iskustvo, pa se nije htjela istrčavati, držeći da će sve to ionako brzo propasti. Treći je razlog dolazio od nestrpljive potrage za ideološkim »trećim putem« koji bi sretno nadilazio jednako liberalizam i komunizam, sustave što ih Crkva nije mogla ni pod kakvu cijenu prihvatiti. Čim bi se stoga pojavili neki novi sustavi, trebalo se strpiti, jer su možda baš oni mogli biti ti očekivani nositelji »trećega puta« koji se inače nikad nije pojavio. Za hrvatske pak katolike postojao je još jedan razlog više za previd: ta je treća ideologija obećavala reviziju sporazuma u Versaillesu.

Unatoč spomenutim razlozima, ta se ideologija ubrzo pokazala vrlo zloko-bnom. Naslutio je to Papa Pio XI. svojim enciklikama *Divini Redemptoris* i *Mit brennender Sorge*. Svejedno, nije se u teološkom smislu išlo do dna, jer je naslijeđe načela *omnis potesta a Deo* bilo još odveć nazočno.²¹ Danas nam je, međutim, očito da je nacistička ideologija bila duboko i neozdravljivo zla i bolesna u sebi. Jer, njezina je rasna podloga poništavala kršćansku sržnu istinu o ljudima kao djeci Božjoj. Zato je u teološkom smislu nacistička ideologija bila nekršćanskijska od komunističke, makar se to nekima činilo drukčije. Prva je ideologija, naime, nijekala sâmu mogućnost spasenja svih ljudi, dok je zlo druge barem ublažavala težnja za društvenom pravdom. Razumije se da je ta težnja u najvećem broju išla preko društvene nepravde. Druga je pak stvar što je komunizam više ugrožavao Crkvu kao ustanovu nego nacizam koji je više ugrožavao čovjeka kao Božje stvorenje. Moglo bi se čak ustvrditi da je komunizam napadao vjernika, a nacizam čovjeka. Odatle paradoksalna poruka: više se brani vjernike i Crkvu kad se brani čovjeka, nego kad se samo progon vjernika i Crkve uzima za povredu čovjeka.

Bez obzira na nejednake odjeke tih triju ideologija – liberalističke, komunističke i nacističke – hrvatski su katolici morali o njima voditi računa, jer su one neizbrisivo obilježile povijest XX. stoljeća. Gledano s današnjih vidika, to se sučeljenje još nije u potpunosti dovršilo. Stoga će mnoge nepravde trebati ispraviti, a pravde priznati. No, za jedan takav sažetak naše nedavne prošlosti nisu jamačno još sazreli svi uvjeti. Prvi su neobvezni obrisi ipak dopušteni i oni se sigurno već crtaju. Druga je stvar kako će u zbiljnosti izgledati.

²¹ Jean-Miguel GARRIGUES, *La politique du meilleur possible, L'Église, le libéralisme et la démocratie*, Paris, 1994., str. 11.

Tipološko oblikovanje katoličkih vjernikâ u hrvatskom prostoru

Nakon što smo opširno opisali pet temeljnih prekretnicâ u povijesti hrvatskih katolika XX. stoljeća i iz njih proizašlih triju sukoba – između autoritarizma i demokracije, tradicije i moderniteta, ideologijâ i kršćanstva – vrijeme je da skupimo sve te pojave u jedan prevladavajući tip katolicizma koji je bio uvjetovan upravo spomenutim prekretnicama i sukobima.

Priljubljen uz sudbinu naroda i njegove brodolome, taj je tip kršćanstva morao prije svega voditi borbu za svoj opstanak, kao i njegov narod. Onda je došla potreba potpore oslobođenju i traženju neovisnosti. Takve su okolnosti učinile da je taj katolicizam morao više razvijati sposobnosti za sukobe što mu prijete nego za prilagodbu s kojom gubi. Zato je naš katolicizam – u tipološkom značenju – bio pretežito bojovan, ideološki, izdržljiv, strog, krut, oštar, nepopustljiv, pravovjeran, pučki, masovan i svečarski. Radije je osuđivao nego uviđao, izvana se pokazivao nego u unutrašnjosti rastao, pobijao druge nego sebe ispravljao. Samo su mu dugotrajne patnje izvlačile vjerodostojnost i križevi progona vraćali dostojanstvo. Nema za njega lošije sudbine nego da stalno pobjeđuje. To je, dakako, samo ono što se vidi i u povijesti je zapisano. Možda je u unutrašnjosti ljudskih dušâ bilo posve drukčije i obratno. Kršćanin mora povjerovati u dobre ishode, makar sve govorilo o zlim povodima.

Već je na samom početku XX. stoljeća A. Mahnić svojom *Hrvatskom stražom* uveo na velika vrata taj krajnje borbeni i polemičan način mišljenja i pisanja. Po njegovu shvaćanju bitno je obilježje Katoličke crkve da se brani od vanjskih neprijatelja, pa će zato u naslovu časopisa istaknuti stražarenje, a u podnaslovu staviti oznaku *Antemurale Christianitatis*, prizivajući potrebu ogradâ, zidovâ i utvrđâ, spremnih da zaustave navale protivnika. Osim što se brani, Crkva također vojuje protiv svih onih što je napadaju.²² Stoga u A. Mahnića uporaba vojničkog nazivlja i usporedba stanja u takvoj Crkvi s ratnim stanjem u društvu. Svuda se širio strah od neke velike opasnosti koja prijete uništenjem Crkve, jer se neprijatelj navodno umnožio, a tajne se urotničke snage požurile sklopiti savez ne samo protiv nje nego i protiv naroda, tradicije, morala, stege, poslušnosti, običaja i obitelji. Stoga *Hrvatska straža* zamjerava vjernicima što su odveć obzirni, preporučivši im da budu bezobzirni prema svemu onome što nije katoličko.

Taj se tip katolicizma s vremenom rasprostranio, iako, naravno, nije pokrивao svo područje vjerničkog očitovanja, o čemu ćemo kasnije nešto reći. Možda je prevelika glasnost u javnosti i nazočnost u tisku učinila da je on izgledao vladajući i kad možda to nije bio do kraja. U svakom pogledu, neki su katolici pisali

²² Jure KRIŠTO, *Dalekosežne posljedice netočnog pridijevanja: je li bilo klerikalizma u Hrvata? u Časopis za suvremenu povijest*, 25,2–3, 1993., str. 1–17.

o sebi kao »juriš-četama« i »vojnicima za Krista«; o »velikom osvajačkom poslu« što ga moraju obaviti i »borbenom nastupu« i slično. Na udaru su se našli »polovnjaci«, »teoretičari«, »nedjelatni promatrači«, »kritičari« i »zabadala«. Ni je li izostanak oblikovanja i postojanja demokršćanskih stranaka u Hrvatskoj učinio da mnoga opravdana nezadovoljstvá uzmu krivi put religijske polemike umjesto da budu obično političko i stranačko suprotstavljanje? Na to pitanje vjerojatno još nismo u stanju dati odgovor, ali su nam posljedice razvidne.

Religijska razina prekretnicâ u životu hrvatskih katolika

Dosad smo pokazali kako je XX. stoljeće u hrvatskoj povijesti ostalo obilježeno mnogo značajnim prekretnicama koje su onda sudbonosno utjecale na život vjernikâ. No, te prekretnice – nabrojili smo ih pet – nisu uopće bili religijski nego svjetovni događaji. Ni propast Austro-Ugarske Monarhije i prve Jugoslavije, a niti stvaranje Nezavisne Države Hrvatske i druge Jugoslavije ne znače ništa drugo doli čisto političke prekretnice u životu katolika. Za razliku od tih pet svjetovnih prekretnica, religijska prekretnica je u sto godina XX. stoljeća bila samo jedna. To je Drugi vatikanski sabor. On je isključivo i jedino unutarnji događaj Crkve shvaćene Božjim narodom, ali s odjecima u svijetu. Da bi se ti odjeci polučili, valjalo je promijeniti dosta toga i unijeti nov duh u Crkvi. A ima se dojam da je upravo taj nov duh bio u izričitoj oprečnosti prema prije opisanom tipu katolicizma što se na našim područjima oblikovao u tijeku XX. stoljeća. Umjesto osuda i sukoba, tražio se dijalog i ekumenizam; umjesto pridobivanja za našu stvar, tražila se vjerska sloboda za tuđu odluku; umjesto sumnjičenja i nepovjerenja prema svijetu, tražila se odgovornost i solidarnost sa svijetom. U tom smislu zahtjevi Drugog vatikanskog sabora izokreću povijesni razvitak i idu protiv duha vremena u kojemu su katolici dosad živjeli. No, istinski je življeno kršćanstvo to uvijek i tražilo od svojih vjernikâ.

Tu su na prvom mjestu, dakako, dužnosti ekumenizma koje su zacijelo najteže za naš sadašnji trenutak i to ne samo zbog rata nego još više zbog novosti što donose u odnosu na pretkoncilsko vrijeme. Svejedno, ekumenizam je bez dvojbe jedan od najdragocjenijih plodova Drugog vatikanskog sabora, kao što je i rascjep među kršćanima jedna od najvećih sablazni u povijesti te religije jednog Boga. Zato je, uostalom, ekumenizam zahtjev našega vremena i nužnost povijesnoga trenutka. Posvađani kršćani zapravo i nisu pravi kršćani. Možda je i moderan ateizam posljedica tog nereda u hramu Božjem. Budući da je na našim prostorima svako konfesionalno približavanje u krajnjoj crti značilo i političko popuštanje, nije nikakvo čudo što je ekumenizam postao vrlo rijetka biljka, krhka i slabušna do iznemoglosti. S pravoslavne strane je ekumenizam bio nevoljko prihvaćen i ponekad odlučno odbacivan, a s katoličke sa strahom i nevjericom započinjan. Do naroda, dakako, nije uspio ni doći.

Rat je, međutim, sve to nemilosrdno poharao, kao i mnoge druge čvršće biljke. Na poprištu nije ostalo ništa osim ljudske patnje. Sa svjetovnoga stajališta nade za ekumenizam zacijelo nema. To treba otvoreno reći. Gledano pak s kršćanskog stajališta, nade ima upravo onda kad izgleda da je sve beznadno. Krist uvijek dolazi kad više nikoga nema. Stoga u ekumenizam jednostavno treba vjerovati. Njegova pojava – u ljudskim očima – isto je toliko nevjerojatna koliko i druge kršćanske vrline: ljubiti neprijatelja, oprostiti bližnjemu, križ za drugoga uzeti, mir uvijek zagovarati, čisto srce dostići. Ekumenizam je, dapače, nešto puno manje od toga, jer se obraća posvađanim kršćanima, a dužnosti se vjernika odnose na sve ljude. Tko bi, međutim, očekivao samo ostvarive pothvate, taj bolje da se i ne upušta u slobodu rizika prihvaćanja kršćanstva.

Kroz slične je teškoće prolazio i dijalog s ateistima, jer ga je valjalo uspostavljati upravo u trenutku kad je taj ateizam bio najopasniji. Pa ipak, našlo se kršćana koji su se usuđivali poslušati savjete Drugog vatikanskog koncila. Suprotno tome, drugi su držali da ljubiti ljude i u isti mah biti prema njima nesnošljiv nije protuslovno. Koncil je s time prekinuo. Dijalogizirajući s marksistima, kršćani su strahove pretvarali u povjerenje, politiziranu vjeru u ljudsku dobrohotnost, nesnošljivost u otvorenost, mržnju u ljubav, često i pod cijenu da budu zloporabljani i ismijani. To nije bila taktika nego pokušaj ostvarenja Drugog vatikanskog sabora. Bilo je jamačno mnogih koji su dijalog shvaćali kao nerazboritost i popuštanje, vjerujući da je bolje pričekati povoljnije prilike, jer u komunizmu Crkva treba biti jaka i odlučna. Bude li se, naime, samo obnavljala i preustrojavala, neće uspjeti izdržati i nadživjeti vihore nepogodna vremena. Za Crkvu, međutim, nema niti može biti povoljnih i nepovoljnih vremena, jer su za nju sva vremena jednako nepovoljna i povoljna. Obraćenje ne pita za sat, a duh dolazi kad hoće, možda najviše u teškoćama, ne s pobjedama. Ako budemo čekali najbolji trenutak, vjerojatno će nam proći sve vrijeme, jednako za molitvu i za dobrotu. Zato se valja uputiti u rizik potpunog prihvaćanja koncilske vizije Crkve. No, dogodio se paradoks: sada kad su otpali strahovi, nema se zapravo s kim razgovarati. Od pustih ateistâ u doba komunizma nitko se živ ne javlja za dijalog. Svi su preko noći nestali. Nije li to znak da su imali pravo oni što su dijalogizirali, a ne oni što su čekali. Prvi su ostvarivali Drugi vatikanski sabor, drugi ga nemaju prilike sad ostvariti, barem u pogledu razgovora s nevjernicima.

Kad jednom dostignemo koncilske vidike, bit će se moguće opet vratiti u povijesne prekretnice XX. stoljeća u Hrvatskoj i pokušati pronaći one težnje i ostvarenja što se – vjernošću izvornom kršćanstvu – nadovezuju na taj Koncil, premda su prije njega nastali. U svakom narodu postoji, naime, jedan Koncil prije Koncila. Štoviše, postoji on u svakome čovjeku u mjeri u kojoj se približio evanđeoskoj dobroti i praštanju. Valja stoga vjerovati kako ga je bilo puno više nego se obično misli i da je čak opisan tip katolikâ vanjskih očitovanjâ, burnih iskazâ, žučnih po-

lemikâ, ideoloških svađâ i svjetovne političke zauzetosti nosio u sebi barem određene – a ponegdje i više – sadržaje izvorna kršćanstva, ali prikrivene i za znatiželjne oči povijesne znanosti gotovo uvijek nepristupačne. Pod tim je vidikom onda još opravdanije pitati je li doista onaj nepregledan niz običnih i skromnih svećenika, siromašnih vjernikâ, što su jedva vezivali kraj s krajem, majki nadviđenih nad licem svojeg bolesnoga djeteta – pripadao najvjerodostojnijem dijelu kršćanstva, makar se o njima malo pisalo i još manje znalo u javnosti.

O tom drugom tijeku – koji nije išao samo uz prvi nego je skriveno živio u njemu – nisu još skupljena ni prva nužna svjedočanstva. Sudionici u njemu još šute, jer nije došlo vrijeme za otkrivanje pune istine. Uza sve to mogu se povući crte i uglaviti točke vjerojatnih mjesta gdje im je bilo izvorište. Na početku je XX. stoljeća urednik tadašnjeg *Katoličkog lista* S. Korenić držao da je najveća pogreška katoličkih društava u tome što vode stranačku politiku koja njima ne pripada, pa zapravo uvode politički katolicizam, davno osuđen od Lava XIII. Modernost njegovih misli – u opreci s okruženjem – djeluje krajnje uvjerljivo, to više što mu je sva kasnija povijest dala za pravo, jer za njega se vjera tiče svih ljudi, neovisno o strankama i političkim sustavima. Dapače, dok se država zalaže za dobro svojih građana, svrha je Crkve propovijedati *Evangelje svim narodima*. Još se manje može Crkva poistovjetiti s jednom političkom strankom. Stranke se, naime, razlikuju po različitim pristupima političkim pitanjima i niti se jedno stranačko stajalište ne može uzeti kao trajna i nepromjenjiva istina. Nema savršenih stranaka, kao što, uostalom, nema ni savršenih političkih sustava. Vjera se pak tiče one čovjekove dimenzije koja je zajednička svim ljudima, neovisno o strankama i političkim pokretima. Nešto će kasnije, poslije S. Korenića, ugledni teolog i sveučilišni profesor F. Barac napisati da su glavni uzroci neuspjeha hrvatskog katoličkog organiziranja, s jedne strane, ekskluzivistički radikalizam i, s druge, pretjerano kritiziranje suprotnih stajališta, navika prenesenih iz stranačke prakse.²³ Ne samo, dakle, da je postojao utjecaj politike na kršćanstvo nego se ono počelo oblikovati po obrascu političkih stranaka, što je dodatno pogoršalo stanje u hrvatskom katolicizmu.

Na istom tragu, pred sâm Drugi svjetski rat stvaraju se u katoličkim redovima male skupine – zanemariva značenja i brojčanosti – oduševljenih personalista, nastalih pod utjecajem tekstova E. Kocbeka, E. Mouniera i J. Maritaina, koji će pokušati presaditi u nas nove ideje društvene pravde i osobne odgovornosti, ali sad u odrednicama zajedništva, snošljivosti i humanizma. Činjenica njihova slaba odjeka u vjerničkim krugovima otkriva u kolikoj je mjeri hrvatska katolička jav-

²³ Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest, Katolička Crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb, 1994., str. 249 i 321.

nost bila zauzeta drugim problemima i zato pokazivala neznatno zanimanje za tadašnje vrhunske dosege europske kršćanske misli. Nije onda čudno da je baš hrvatski građanski liberal B. Radica napisao ponajbolju knjigu iz tog područja – pod naslovom *Agonija Evrope*²⁴ – a ne možda neki jako poznat i podržavan crkveni teolog ili laički mislitelj. Ipak, zrna su bila posijana i plodovi jamačno nikli na livadama na kojima se inače korov pripremao rasti.

Još se izrazitije potvrdio taj drugi tijek među svetim ljudima – naravno ne samo onima što se službeno pripremaju kanonizirati – koji su upravo izvan velikih svjetskih zbivanja, u skromnosti i tišini, strpljivo pleli mrežu nevidljive ljubavi između ljudi i Boga. Odbljeske toga napora ne možemo izravno pratiti, a niti tvarno utvrditi, ali ih smijemo kao vjernici pretpostaviti. Svetih je ljudi zacijelo bilo puno više nego što se uopće zamišlja. Tko bi ih, međutim, sve nabrojio kad su bezimni, kao što je uostalom bez imena svaka velika bol, patnja, križ, ljubav, povjerenje i dobrota. Unatoč tome, dva se imena sâma od sebe nameću: I. Merz i A. Antić. S njima se slika posve preokreće, jer donose na duhovnu vagu ulog možda teži od svih propustâ bližnjih, čime bjelodano potvrđuju smisao i dijalektiku svetosti u kršćanskom svjetonazoru.

Kao predstavnik tog »drugog tijeka« I. Merz se kršćanskom vjerodostojnošću i poniznošću vidno razlikovao od trijumfalizma i svjetovne zauzetosti mnoštva svojih istomišljenika. Čini se da su to počeli zamjećivati njegovi najbliži suradnici, čak i oni što su predstavljali sam vrh »prvoga puta«.²⁵ U I. Merza postoje, naime, tri zaokružena gledišta što ga bitno dijele od predstavnikâ spomenutog

²⁴ Bogdan RADICA, *Agonija Evrope, Razgovori i susreti*, Beograd, 1940., str. 538.

²⁵ S puno iskrenosti ispovijedit će D. Žanko, kasniji disident križarstva i politički jako zauzet djelatnik, svoje razlikovanje od I. Merza sljedećim riječima: »S najdubljim se uzbuđenjem sjećam tvojeg najtežega Križa – sjećam se tvoje osamljenosti ... Ti si vidio da mi nismo odgojeni za Crkvu i za pasionizam, da se naše staze teško poklapaju s tvojima, makar se tu i tamo križaju, i nije ti bilo drugo nego ići svojim putem sam, slijedeći visoki poziv s one strane života i živeći u svijetloj sjeni svoje sudbine. U zoru smo te puštali sama da skupa s dobrim ženama prikazuješ Ocu 'žrtvu hvale', a mi smo dolazili kasnije s bubnjevim i zastavama, da nas se bolje vidi, prepuni sebe i 'organizacijske snage' koju si ti smatrao tek jednim od sredstava za uspon duha, a ne ciljem svih moralnih i materijalnih hekatomba ... Ti si htio slobodu djece Božje, a mi volimo ropstvo naše grupe; htio si da božanske ideje budu svima spasenje, a mi smo ih najvećom strašću monopolizirali; ti si bio ponizan i velikodušan, a mi smo na sva zvona vješali da smo bolji od drugih; ti si živio za Crkvu, a mi živimo za našu grupu i kao što si ti naučavao da izvan Crkve nema spasa ni vrijednosti, mi galamimo da izvan naše grupe i naše tradicije nema ni dobre volje, ni poštena srca, a ako se, Bože sačuvaj, bjelodano pojavi, ne priznajemo ništa i zaobilazimo sve; ti si za neprijatelje i klevetnike molio prosvjetljenje Duha, a mi smo im krojili osudu i sramotu, nikada siti tuđega ponizjenja; tvoj centralni problem je bio poslušnost i služenje, a naš je vlast i vodstvo, čak i tamo gdje nas ne traže. Mi uvijek pomišljamo na trijumfe i kako ćemo na kraju imati pravo, a ti si priznavao da nije ništa naša zasluga nego da se pokoravamo istini koja je pobijedila.« Dušan ŽANKO, *Duša Ivana Merza, u Život, 5, 19, 1938., str. 272–273.*

»pravoga tijeka«. Najprije zagovara neopozivu općenitost Crkve sučelice napastima posebnosti u njoj. Nema nikakve dvojbe da je Crkva bila u samom središtu njegova zanimanja. A upravo je zbog toga I. Merz toliko mučila tužna i tragična razjedinjenost i rascjepkanost Hrvatskog katoličkog pokreta i još više brinuli sve učestaliji sukobi između različitih skupina laika, a onda i nejedinstvo unutar tih istih skupina. Kristove su haljine još jednom bile razderane u sâmoj Crkvi. Stoga je za mnoge kršćane Crkva postala sve manje cilj, a sve više sredstvo. Uvukla se tako u redove kršćana neposlušnost, površnost, okretnost, demagogija, trka za isticanjem, prazna rječitost, lažna krepost, dok je duhovni sastojak bivao polako zaboravljen i potisnut. Katolici su postali robovi svojih stranaka i družbi, a ne slobodni vjernici opće Crkve. I. Merz tvrdi da je skupina postala nositeljicom istine, mjerilom pravde, sucem ponašanja, ocjeniteljicom morala, testom kršćanske vjernosti i ishodištem autoriteta. Vidjevši taj nered u vinogradu Gospodnjem, on je sebi postavio za cilj da gorljivo potiče upravo općenitost, izvanstranačnost i izvangrupnost Crkve. Kršćani, dakle, moraju raditi u službi opće Crkve, a ne svoje posebne zajednice. Sporovi među katolicima kao sinovima iste Crkve djelovali su doista bolno. Da strančarstvo – ta najteža rana u hrvatskom katolicizmu – nije uzelo široka maha i opasne razmjere, I. Merz ga sigurno ne bi u svojim istupima i napisima s toliko žestine i sveta bijesa žigosao. Iz svega proizlazi da je on zapravo bio oduševljen pokretač, uporan branitelj i neumoran preporoditelj crkvenog univerzalizma u hrvatskom katolicizmu i to u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Danas je očito da je u tome samo djelomice uspio što, dakako, ne umanjuje njegovo značenje nego samo potvrđuje otpornost svjetovnog duha u čovjeku.

Drugo gledište I. Merza tiče se unutarnjih sadržaja života Crkve, a može se iskazati kao afirmacija liturgijskog čina sučelice napastima političke djelatnosti. Krivo bi bilo misliti da je I. Merz shvaćao Crkvu samo kao Papinstvo i njegove enciklike – što znači učenje – nego je naglasak stavljao na nadnaravni i mističan vid Crkve. Ali ta oznaka ne ostaje u njega pojmovno neodređena, nego dobiva posve stvaran oblik. A taj stvaran oblik upravo je liturgija koja je najintimniji sadržaj crkvena života. Zato je Crkvu pokušao potanje označiti kao liturgiju. Na žalost, stanje među katolicima je bilo drukčije, a ponekad posve oprečno duhu koji je zdušno zagovarao dobri I. Merz. Dok je svjetovni sastojak nastojao nametnuti stranačku uskogrudnost sučelice univerzalizmu Crkve, sada je politička djelatnost pokušala istisnuti ili umanjiti važnost liturgijskog čina. Za mnoge Crkvu može više spasiti uspješna katolička politika nego liturgijski život kršćana. Prijetila je opasnost da Crkva time izgubi unutarnju slobodu, vanjsku neovisnost i poseban identitet svojega duhovnog poziva i ustroja. Stoga I. Merz s velikom zabrinutošću promatra kako svjetovni sadržaji polako ulaze u svijest i ponašanje katolika, zaprijetivši da ispolitiziraju njihovo osobito duhovno poslanje. U sklopu tih zastranjenja I. Merz će napisati važne riječi: »Braćo! Tako ne ide dalje. Naš se pokret rastvara i udario je lošim putem. Religija je postala sredstvom nacionalizmu. Mi

nećemo i ne smijemo biti nikada katolici zato da pomognemo narodu, već ćemo zato pomoći i narodu jer smo katolici. Katolicizam je naš cilj, a ne sredstvo.«²⁶

Treće se gledište I. Merza može izraziti kao izgradnja duhovnih osoba sučelice napastima masovne proizvodnje prosječnih kršćana. Ta treća tvrdnja logički proizlazi iz dvije prethodne. Vjernost Crkvi bio bi običan svjetovni osjećaj bez liturgijskoga čina, a liturgijski čin puka izvanjska formalnost bez izgradnje prave duhovne osobnosti. Katolici mogu, doduše, polučiti velike rezultate u omasovljenju svoje poruke, ali im to ništa ne vrijedi bez duhovnosti i dobrote. Živjeti će onda od varke, vike, barjaka, plakata, krilatica, raskošnih svečanosti, lažnoga sjaja i praznih riječi, pa zato lako propasti u prvom ozbiljnijem sudaru s nepovoljnim društvenim zbivanjima. I. Merz je pravilno naslutio raspadljivost izvanjskog kršćanstva, što mu je povijest dala djelomice za pravo. Mnoštvo je dobrih katolika preko noći postalo još boljim marksistima. Gledajući oko sebe kako se kršćanstvo mnogih vjernikâ potapa u prosječnost, u serijsku proizvodnju folklornih katolika, u jalovu tradiciju i pučke običaje, on je sebi stavio u zadatak da bude osoba pozvana na mističan život i na poticaj mističnom životu svojih bližnjih. U tom je potonjem, dakako, najmanje uspio, jer se osobe mistična poziva ne nalaze na ulici. Treba ih krvavim trudom i svetim strpljenjem izgrađivati i onda – što je, naravno, najteže – sačuvati u tom krhkom stanju. A tu se lako pada. Sebe je propeo na križ patnje i osamljenosti, ali druge u njihovoj slobodi nije mogao na to prisiliti. Uza sve to ih je neodoljivo privlačio i umjesto njih svetost »trpio«.

U posve drukčijim prilikama i na sâmom kraju »drugog tijeka«, javlja se opet nov svet čovjek, sada kao nenamjerna protuteža onim katolicima što su odveć vezali svoj poziv uz političke obrane i oporbe dvjema propalim ideologijama XX. stoljeća. Riječ je o A. Antiću, poniznom redovniku i neumornom ispovjedniku, koji je na ljestvici službenog ugleda u Crkvi zauzimao zadnje mjesto, a u služenju ljudima prvo mjesto. Koliko god modernom čovjeku izgledalo neprihvatljivo naš je tihi nasljednik sv. Franje ne samo izbjegavao izravno utjecati na društvo nego se od duha društva uporno odmicao i branio, primjereno evanđeoskom savjetu da treba živjeti u svijetu, ali ne biti od svijeta. Ostvarenje toga načela

²⁶ Bit će potrebno spomenuti još dvije znakovite izjave I. Merza što ih je zapisao u svojem predgovoru *Zlatne knjige* koji je bio cenzuriran od vodstva Katoličkog pokreta i zapravo uklonjen neposredno prije tiskanja. One glase: »Dok je starija generacija morala afirmirati kršćanstvo na intelektualan, apologetski način i pokazati silnu odlučnost u suzbijanju navala liberalizma, nova je generacija smirenija; ona je u neprestanom i intimnom dodiru s Isusom koji kraljuje i vlada njenim dušama.« Ili pak na drugom mjestu: »Dok je stariji naraštaj više naglašavao ljubav prema Bogu i narodu, kod mladih je ta ljubav dobila konkretniji oblik u ljubavi k euharistijskom Isusu, a ljubav prema narodu hoće podrediti ljubavi k svetoj Crkvi.« Božidar NAGY, *Hrvatsko krizarstvo, Pregled osnivanja, razvoja i obnove Krizarske katoličke organizacije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1995., str. 21–23.

može se pratiti na trima razinama: u prostoru, vremenu i Crkvi. Da čovjek unaprijed ne zna određene činjenice, ozbiljno bi se namučio tražiti u kojoj je to zemlji zapravo živio A. Antić. U tisućama njegovih pisama – ako se isključe imena mjesta u zaglavku ili na kraju teksta – nema ni traga oznake prostora. I kad se spominju neka mjesta – kao Makarska, Zagreb, Samobor, Sinj, Tučepi, Visoko, Čitluk – biva to zaista samo usputno i bez dublje sveze sa značenjem poruke pisma. Zato jedan od njegovih životopisaca s pravom opaža: »O. Ante Antić zna svoje dužnosti. Gdje god došao, duše su posvuda jednake: uvijek puno traže i pitaju. A on neštedimice daje.«²⁷

Za svjetovne znatiželjnike stanje će u pogledu vremena biti još nepovoljnije od prostora. Uzalud ćemo se truditi doznati u koje je doba živio A. Antić i što se sve oko njega zbivalo. Ni o sebi, svojoj bližoj i daljnjoj rodbini nije nikad ništa govorio, primjerice, gdje se i kad rodio, koga ima, koliko braće i sestara. Još je manje otkrivao kakve pojedinosti o njima, čime se, recimo, zanimaju, jesu li siromašni ili bogati.²⁸ U njegovim brojnim pismima nema rata, revolucije, progona, žandara, partizana, talijanskih vojnika, četnika, ustaša, domobrana; nema domagojaca, križara, velikih crkvenih skupova, praznih političkih oduševljenja; nema ideologija i povijesnih prekretnica. Jedino će u jednom pismu iz 1942. godine u *post scriptumu* kratko zabilježiti o napadu partizana na samostan u Zaostrogu,²⁹ ali će zato nekoliko godina prije pitati: »Zašto toliko zanimanje za politiku, za prolazne stvari, za taštinu.«³⁰ Ono o čemu naš dobri franjevac piše moglo bi se, dakle, dogoditi bilo gdje na svijetu, svuda gdje ljudi pate i traže utjehu u Bogu. Za njega se sve bitno zbiva u duši, u duboku i saživljenu razgovoru dviju osoba pred Bogom – i ništa više.

U sjećanjima fra N. Gabrića nailazimo na jednu zanimljivu sitnicu, gotovo bizarne podudarnosti, ali znakovita značenja. S obzirom na to da ga nije privlačilo ono što se zbiva u svjetovnome svijetu, A. Antić nije čitao novine.³¹ Koliko bilo čudno, posve je isto postupao i I. Merz, za kojega se priča da je jednom o padu vlade u Beogradu doznao iz vatikanskoga lista *L'Osservatore Romano*, a ne iz nekih zagrebačkih novina. Dakle, dva sveta čovjeka, dva istovjetna stajališta prema svjetovnome svijetu koja, priznajem, u današnjem sekulariziranom društvu mogu izgledati pretjeranim, ali se o njihovoj istinitosti ne može dvojiti. Da ne bi bilo slučajno zabune, navedimo dvije posve jasne izjave A. Antića. U jednom pismu iz 1950. godine doslovce savjetuje: »Ne tražite doznati novosti, niti razgova-

²⁷ Natko FARANETIĆ, *Svjetlo u tami, Kratki životopis oca fra Ante Antića*, Split, 1969., str. 19.

²⁸ Nikola GABRIĆ, *Moj Magister, Kreposni život i postupci o. Ante Antića*, Zagreb, 1984., str. 68–69.

²⁹ Ante ANTIĆ, *Pisma svećeniku*, III. svezak, Zagreb, 1985., str. 28.

³⁰ Ante ANTIĆ, *Pisma svećeniku*, I. svezak, Zagreb, 1985., str. 60.

³¹ Nikola GABRIĆ, *Moj Magister, Kreposni život i postupci o. Ante Antića*, Zagreb, 1984., str. 102.

rati o svjetovnim stvarima, o ratu«, a u drugom pismu iz 1942. godine piše: »Što smeta jeste li u mraku ili svjetlosti, miru ili ratu, danu ili noći, najglavnije da ste vazda u Gospodinu.«

Ni glede Crkve – kao razgranate organizacije sa svjetovnim sastojcima i ideologijom – stanje nije bilo odveć različito. Jednom A. Antić spominje ime Pija XII., a na drugom preporučuje molitve za Koncil. Inače, u njegovim pismima ili knjigama nema uopće učenih teologa, ni teologije, nema pastoralne tehnologije i pratećih znanosti, nema katoličkog laičkog pokreta i društvenog nauka Crkve, jedva se spominju redovnički poglavari, ali samo onda kad mogu biti od pomoći siromašnu i ugroženu čovjeku. Stoga su u skrbništvu njegove dobrote samo bližnji, mali i bolom ispunjeni ljudi, rubni podzemljari, nesretne žene, svećenici i redovnici, posebno redovnice – taj proletarijat u Crkvi – sve bića željna spasenja, potpore, utjehe, razumijevanja i pomoći. Doduše, najčešće grješni i duhovno zapušteni, ali u korijenu zdravi i puni nade u Boga, svece, blažene i bližnje. Jednom riječju, to je naš pobožan i izmučen puk na tegobnu putu svoje svakidašnje životne Kalvarije, ali nikad stopljen u masu i anonimno zajedništvo, nego uvijek i jedino izdvojen pojedinačno, neposredno, u osobnom sučeljenju i izravnom susretu. Stoga je dobri A. Antić – metaforički rečeno – naš Klović kršćanstva, veliki karizmatik u malim stvarima, minijaturist religioznosti, odan do krajnosti sitnom radu i skromnim pothvatima, ali u očima vjernika beskonačno plodan stvarnim učincima u osobnom životu grješnika.³²

Tako su najprije I. Merz, a onda također i A. Antić na najočitiji način izrazili sve skrivene težnje kršćanskog naroda iz »drugoga tijeka«, otkrivajući istodobno golemu razliku između tog mističnog »drugoga tijeka« i ranije opisanog političkog »prvog tijeka«. Ako se pak Crkva priprema proglasiti upravo njih dvojicu svecima, utoliko jače potvrđuje da se još uvijek neopozivo stavlja – u svojim najčišćim nadahnućima – na stranu siromašnih, malenih, poniženih, umornih i podjarmljenih, a ne bojovnih, moćnih, utjecajnih, priznatih, bučnih i netrpeljivih, pa makar se ti potonji i kršćanima zvali.

Zaključak rasprave o hrvatskom katolicizmu XX. stoljeća

Pokušali smo – posve kratko i u sociološkom postupku – još jednom premisliti povijest hrvatskoga katolicizma u XX. stoljeću. Početak je pripao političkoj prosudbi, a svršetak osobnoj mistici, što odgovara razdiobi na prvi i drugi tijek te povijesti. Spomenuta se putanja poklapa s mnogim epohalnim prijelomima i obratima: između autoritarizma i demokracije; između tradicije i moderniteta;

³² Jakov JUKIĆ, *Obilježja Antićeve karizme i njegovo shvaćanje kršćanstva*, u zborniku *Antićeve baština u duhovnoj obnovi Hrvatske*, Zagreb, 1994., str. 180–181.

između ideologizacije i življenoga kršćanstva; između pretkoncilske zatvorenosti i koncilskog ekumenizma. Ako se pažljivo prati taj tijek, jasno se vidi da su mnoge današnje nepriličnosti i nesnalaženja u Crkvi izravna posljedica upravo opisanih krivih koraka u prošlosti. Da nije tako, Drugi vatikanski sabor bi bio potpuno suvišan i pogriješan. Stoga je dužnost usvajanja učenja toga Koncila prva i neodgodiva zadaća hrvatskih katolika. Budući da je komunizam propao, više se neće moći živjeti od neprijatelja. Ostaju obveze življenja s prijateljima: u društvu i u Crkvi. Odnos s Koncilom nema, dakle, samo unutarcrkveni smisao, nego po svojim posljedicama zahvaća u živo tkivo svjetovne zbiljnosti. Kako je pretkoncilsko kršćanstvo odbacivalo i osuđivalo moderan svijet u cijelosti, teško je moglo prihvatiti i njegovu neprijepornu i poglavitu vrijednost: demokraciju. Zato treba ići još dalje i reći da pretkoncilska Crkva jednostavno nije bila sposobna prihvatiti demokraciju kao vrijednost, nego jedino podnositi je kao nužno zlo. Zar nedavni neuspjeh katolikâ na izborima u Poljskoj to najbolje ne otkriva?

Iz toga jasno slijedi i različit položaj Crkve u bivšim komunističkim društvima prema demokraciji. Ondje gdje kršćani još nisu usvojili temeljne zásade koncilske obnove, tamo će vjerojatno njihov odnos prema demokraciji biti neodlučan i dvojben – u desnih ekstremista čak i odbijajući – a ondje gdje je nov crkveni mentalitet prihvaćen, demokracija će biti jamačno življena kao religijska vrednota. Stoga pitanje usvajanja Drugog vatikanskog sabora postaje odlučujućim čimbenikom za odnos kršćana prema demokraciji i u hrvatskom postkomunističkom poretku. To, dakako, pripada izvanjskom okviru i svjetovnom učinku Koncila, dok se njegova sudbina zapravo odlučuje u ljudskoj unutrašnjosti: dobrim kršćaninom može biti samo dobar čovjek. Zato su, na poslijetku, i ishodi društvenog razvitka i unutarcrkvenog dijaloga u krajnjoj crti uvijek ovisni o postignuću demokracije i ostvarenju dobrote u čovjeku. Vrijeme je da se te bitne odrednice naše civilizacije i izvornoga kršćanstva počnu uvažavati u većoj mjeri i iskrenijim svjedočenjem.

Summary

CHRISTIANS IN HISTORICAL CHANGES OF XX. CENTURY IN CROATIA

To present a hundred years of Catholic life in Croatia is neither easy nor even short term problem. Generations are working on it. From our standpoint, right now, against this enterprise three things are stemming: shortage of systematical classified historical material, prejudice that the Catholic view was always united, and inappropriateness in condemning or in praising past congregation. In spite of that, some consideration is possible more as a suggestion, than as a firm scientific conclusion. As we assume, they could take some turning point into consideration: bringing the process to an end of national li-

beration from Austro-Hungarian monarchy; formation the first Yugoslavia and living in it; founding Independent State of Croatia and its disintegration; formation of the second Yugoslavia with shaping its communist order and its collapse; war; realization of sovereignty and post communist problems.

In each of these turning points Croatian Catholics took their share, either confronting or accepting their approach. We are trying to penetrate into thought and attitude of Catholics of that time more to draw out some conclusions to learn something than to judge them. Discussion about political level of these events started after historical level passed. It shows up as conflict between autocracy and democracy. Under the influence of historical turning points, conflict between autocracy and democracy – on the social level, than, – is expressed as conflict between tradition and modernity. In both cases Catholics were taking their part justifying their choice with reasons of their Christianity.

Next turning point is ideological. Within a hundred years of XX. century Croatian Catholics faced three radical different ideologies: liberalism, communism and nazism. They behaved differently under those ideologies although in theory they rejected and condemned all three of them. At last, on religious level happened only one event which we can name as turning point. It was the Second Vatican Council. Surely, this fifth event, closely watched, in many ways contradicts all those earlier mentioned: those on the historical, political and social and ideological level. Therefore about a hundred years of Catholicism in Croatia is a full of meaning and teaching that are expressed in comparing with all three turningpoints. Further, Croatian Catholicism – grown up on historical, social and political controversies – needs to confront type of Catholicism found in European and other world trends, thought and attitude we are approaching, and connecting on.

Key words: Croatian Catholicism, ideology, authority, democracy, the Second Vatican Council, history, Catholic Church.

Preveo Rudolf Amerl